

ANNA SZYMOSZYN

Ośrodek Etnologii i Antropologii Współczesności IAE PAN, Poznań

DZIEDZICTWO LOKALNE, PAMIĘĆ I TOŻSAMOŚĆ WE WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH ANTROPOLOGICZNYCH. WPROWADZENIE

Refleksja nad dziedzictwem kulturowym w antropologii ulega w ostatnich dekadach wyraźnej konceptualnej transformacji. Odchodzi się od jego ujmowania jako statycznego zasobu, którego zasadniczą funkcją jest przechowywanie i reprodukovanie wybranych elementów przeszłości, na rzecz podejść eksponujących procesualność, sprawczość i relacyjność działających aktorów (Harrison 2013; Smith 2006), jako praktyki obejmującej pamięć, narracje, emocje, działania performatywne i strategie tożsamościowe. Lokalni aktorzy już nie tylko „dziedziczą” biernie przeszłość, ale przede wszystkim aktywnie ją kształtują w zależności od współczesnych potrzeb (Klekot 2016; Schreiber 2016). Nie tyle „mamy” dziedzictwo, ile je wciąż na nowo tworzymy – poprzez opowieści, działania i współuczestnictwo. Rozumiemy je obecnie jako praktykę społeczną, w której zachodzi selekcja, inscenizacja, negocjacja oraz mobilizacja pamięci, tożsamości i zasobów symbolicznych (Smith 2006). Laurajane Smith (2006) podkreśla, że *heritage* funkcjonuje przede wszystkim jako „przydatna kategoria performatywna” – narzędzie polityki pamięci, tożsamości i wizerunku, a nie jedynie neutralny katalog przeszłości. Dziedzictwo jest więc docelowo użytecznym obszarem działania i decyzji zaangażowanych aktorów (społeczności, lokalnych depozytariuszy i instytucji). Może być również przez nich wytwarzane, podlegając przy okazji napięciom wynikającym z powiązań i kontekstów historycznych, społecznych czy politycznych. Dziedzictwo jest rozpatrywane również w ujęciu krytycznym, łączącym analizę mikropraktyk i makrodyskursów (Harrison 2013).

Równolegle w badaniach antropologicznych dziedzictwo jest analizowane także jako forma performansu społecznego, w ramach którego przeszłość jest symbolicznie inscenizowana i aktualizowana (Kirshenblatt-Gimblett 1998). Barbara Kirshenblatt-Gimblett łączy tę praktykę ze zjawiskiem *destination culture*, w którym dziedzictwo kulturowe podlega „logice destynacji”, nabierając znaczenia wraz z rosnącą obudową turystyczną i muzealniczą oraz liczbą odbiorców, innymi słowy, dziedzictwo postrzegane jest jako zestaw praktyk wystawiania przeszłości w celu podnoszenia jego kulturowej i ekonomicznej wartości.

Dziedzictwo analizowane jest także w ujęciu przemieszczających się sieci przepływów translokalnych i transnarodowych, m.in. w celu rekontekstualizacji tożsamości (Appadurai 1996), czy w ramach antropologii klimatu (Crate 2011), która podkreśla, jak wiedza lokalna może być elementem adaptacji oraz specyficznego rodzaju niematerialnego dziedzictwa. W takiej perspektywie znaczenia nabiera wyobraźnia społeczna i mobilność kulturowa. Lokalność – rozumiana jako wspólne ramy doświadczenia i relacji z miejscem – stanowi przestrzeń, w której dziedzictwo zyskuje konkretny wymiar społeczny. To w działaniach mieszkańców, liderów pamięci, potomków dawnych społeczności oraz animatorów kultury dziedzictwo zostaje ustanowione, interpretowane i utrwalone. Znaczenie lokalności okazuje się kluczowe. I właśnie na poziomie codziennych relacji wspólnotowych rozgrywa się to, co potocznie nazywamy „pamięcią miejsca”. Lokalność nie musi być więc kategorią geograficzną. Jest również emocjonalnym sposobem bycia w świecie – zakorzenieniem, które równocześnie otwiera nas na relacje z innymi (Appadurai 1996). Lokalność pozostaje także w relacji z procesami ponadlokalnymi, takimi jak migracje, globalne zmiany klimatyczne, polityki pamięci i debaty o tożsamości. W efekcie dziedzictwo lokalne jawi się jako przestrzeń dialogu między doświadczeniem zakorzenienia a dynamiką współczesnych przemian (Eriksen 2021).

Podążając za najnowszymi nurtami badań nad dziedzictwem, przyjmujemy, że dziedzictwo to kategoria praktyczna i relacyjna, rozwijająca się w konkretnych działaniach, takich jak warsztaty, festiwale, nabożeństwa, wystawy, działania edukacyjne, w relacjach między depozytariuszami, instytucjami i odbiorcami oraz w słownych i materialnych narracjach. Ujęcie metodologiczne oparte na etnografii praktyk jest główne i wspólne dla wszystkich artykułów prezentowanych w tym dziale tematycznym „Etnografii Polskiej”. Materiały przedstawione przez autorów opierają się na etnografii rozumianej jako badanie relacyjne – w ścisłej interakcji z depozytariuszami wiedzy lokalnej. Badacze stosują obserwację uczestniczącą, wywiady pogłębione, fokusowe i analizę dyskursu lokalnego, analizę archiwalną i materiałów wyprodukowanych współcześnie, studia przypadku, badania wielostanowiskowe oraz metodę autoetnograficzną. Co więcej, zaangażowanie terenowe badaczy (nie tylko obserwują i analizują naukowo temat, ale też są osobiście związani z lokalną społecznością, wywodząc się z niej lub mieszkając na terenie badanego obszaru) pozwala zobaczyć, jak dziedzictwo powstaje w działaniu, w jego zniuansowanej odsłonie, w ruchu, jako wysiłek zbiorowy i pole negocjacji (Kirshenblatt-Gimblett 1998).

Wszystkie teksty w tomie ujawniają dbałość o aspekty etyczne: jawność wobec badanych, negocjowanie zgody w kontekście współtworzenia narracji, uwzględnienie ryzyka zawłaszczenia pamięci przez zewnętrzne narracje oraz ostrożność przy wykorzystaniu autoetnografii jako metody. Co ważne, autorzy podążają za imperatywem wyrównującym pozycję depozytariusza z pozycją badacza, podkreślając pojęcia aktywnego współtwórcy i partnera badawczego.

Artykuły omawiają różne formy konstruowania dziedzictwa: od negocjowania pamięci pogranicza (Marcysiak), przez praktyki transnarodowych powrotów pamięciowych (Paprot-Wielopolska), po lokalne procesy instytucjonalizacji tradycji

(Majerowicz), spory o reprezentację miejskości (Godula-Węclawowicz) czy wiedzę klimatyczną osadzoną w przysłowiach (Dziubata-Smykowska).

Tom otwiera artykuł Tomasza Marcysiaka *Kosznajderia – ślady pamięci i dziedzictwa kulturowego pogranicza*, w którym autor analizuje Kosznajderię¹ jako przestrzeń negocjowanej pamięci na styku kultur polskiej i niemieckiej. Dziedzictwo przedstawione jest tu jako element współczesnej polityki tożsamości, w której przeszłość może być jednocześnie wartością i źródłem napięć, polem sporu o to, kto ma prawo opowiadać historię miejsca. Ważne jest, że pamięć o dawnych mieszkańcach jest rekonstruowana przez nowe praktyki: lokalne inicjatywy, spotkania, pikniki, szlaki pamięci, murale. Autor pokazuje również, że Kosznajderia funkcjonuje jednocześnie jako legitymizowana narracja historyczna i jako zasób wizerunkowy wykorzystywany w promocji turystycznej (Marcysiak 2025).

Aleksandra Paprot-Wielopolska, w tekście *Podróże sentymentalne mennonitów i ich potomków na Żuławy jako przykład kształtowania pamięci o przodkach i ich dziedzictwie kulturowym*, ukazuje podróż jako formę przywracania relacji z miejscem, powrót do korzeni oraz praktykę transnarodowej pamięci, pamięci, która nie jest już oczywista, w której historia rodzinna spleta się ze współczesnym krajobrazem kulturowym. To podróże o charakterze emocjonalnym, często intymnym. Powracający stają się jednocześnie gośćmi i współgospodarzami pamięci miejsca. Próbują oczyszczać miejsce z etykiet „poniemieckich” i negocjować swoje miejsce w lokalnym krajobrazie pamięci (Paprot-Wielopolska 2025).

Zuzanna Majerowicz w artykule *Tradycje kulturowe Chazów/Hazów² w świetle badań, działań lokalnej społeczności i wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO* przedstawia dziedzictwo mikroregionalne jako performans wspólnotowy oraz przykład lokalnego sprawstwa w budowaniu tożsamości. Pokazuje, jak wspólnota może sama zorganizować proces ochrony niematerialnego dziedzictwa, nie jako gest instytucjonalny narzucony z zewnątrz, lecz jako własną decyzję i troskę, jako rezultat działań długotrwałych, performansów i negocjacji wewnątrz społeczności. Autorka podkreśla obserwację, że tradycja żyje, jeśli pozostaje w ruchu – śpiewana, wykonywana, przeżywana. Równocześnie wpis na Listę, choć wzmacnia lokalny prestiż, ujawnia także różnice w sposobie postrzegania „autentyczności” tradycji między pokoleniami (Majerowicz 2025).

Czwarty tekst, autorstwa Róży Goduli-Węclawowicz, *Paradoksy kreacji dziedzictwa miejskości. Lanckorona³ wsią czy miastem?* ukazuje dziedzictwo dysonansowe jako obszar sporów symbolicznych i politycznych, w których status miejsca podlega negocjacji. Lanckorona jako dychotomiczne studium przypadku miasta-wsi staje się tu metaforą miejsca negocjacji tożsamości. Status administracyjny jest jedynie punktem wyjścia do rozmowy o tym, co mieszkańcy uważają za „swoje”. Czy dziedzictwo

¹ Kosznajderia to historyczna kraina położona w na Pomorzu Gdańskim między Kaszubami a Kociewiem, a dokładnie między Chojnicami a Tucholą.

² Chazacy/Hazacy to polska grupa etnograficzna zamieszkująca obszar powiatu rawickiego (Wielkopolska) między rzeką Orlą a Dąbroczną.

³ Lanckorona leży w Beskidzie Małym, w powiecie wadowickim (Małopolska).

jest kwestią dokumentów, czy raczej sposobów życia? Autorka pokazuje delikatność takich procesów – restytucja i redefinicja statusu miejscowości ujawnia złożone napięcia: retoryka rozwoju i prestiżu zderza się z oporem mieszkańców, obawami o wzrost kosztów życia i utratę „wiejskości”. Badaczka podkreśla fakt, że „dziedzictwo miejskie” bywa mobilizowane instrumentalnie – do celów marketingu i pozyskania środków – i dlatego wywołuje opór (Godula-Węclawowicz 2025).

Dział tematyczny zamyka praca Karoliny Dziubatej-Smykowskiej, *Polskie przysłowia i obserwacje pogodowe z perspektywy etnoklimatologicznej*, w której autorka interpretuje ludowe systemy wiedzy ekologicznej jako formę niematerialnego dziedzictwa o współczesnym znaczeniu. Wiedza lokalna o pogodzie, przekazywana w formie przysłów, okazuje się nie tylko ciekawostką folklorystyczną, ale także systemem praktycznej wiedzy, która, choć nie zawsze zgodna z metodyką meteorologii fizycznej, pełni istotną funkcję planowania agrarnego i strategii przetrwania. Autorka sugeruje, że etnoklimatologia może być użytecznym pomostem między naukami przyrodniczymi a antropologią adaptacji. Przysłowia i ludowe obserwacje pogodowe to dziedzictwo, które nadal może mieć znaczenie adaptacyjne we współczesnym świecie zmian klimatycznych (Dziubata-Smykowska 2025).

We wszystkich artykułach dziedzictwo jawi się jako dynamiczna konfiguracja przeszłości, teraźniejszości i wyobrażonej przyszłości, osadzona w konkretnych praktykach i relacjach społecznych, jako twórczy, negocjowany i społecznie zakorzeniony proces uczestnictwa, troski i współodpowiedzialności oraz jako sposób zamieszkiwania świata i utrzymywania więzi. Autorów łączy podejście uwzględniające perspektywę oddolną, sprawczość wspólnot i emocjonalny wymiar pamięci.

Lektura artykułów skłania do dalszej refleksji, m.in. pojawia się zagadnienie metodologiczne: jak łączyć etnografię, badania historyczne i analizy polityk społecznych, aby rozumieć dynamikę dziedzictwa w warunkach szybkich przemian? Zapewne odpowiedź leży w sugerowanej przez autorów interdyscyplinarności działań i partnerstwie angażującym na równi badaczy i lokalne społeczności.

LITERATURA

- Appadurai Arjun 1996, *Modernity at Large*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Crate Susan A. 2011, Anthropology and Climate Change. From Encounters to Actions, *Annual Review of Anthropology*, vol. 40, s. 175–194.
- Dziubata-Smykowska Karolina 2025, Polskie przysłowia i obserwacje pogodowe z perspektywy etnoklimatologicznej, *Etnografia Polska*, t. 69, s. 213–229.
- Eriksen Thomas H. 2021, *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change*, London, Pluto Press.
- Godula-Węclawowicz Róża 2025, Paradoxy kreacji dziedzictwa miejskości. Lanckorona wsią czy miastem?, *Etnografia Polska*, t. 69, s. 183–212.
- Harrison Rodney 2013, *Heritage: Critical Approaches*, London, Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett Barbara 1998, *Destination Culture*, Berkeley, University of California Press.
- Klekot Ewa 2016, Dziedzictwo i jego antropologia, *Rocznik Antropologii Historii*, R. 6 (9), s. 7–13.

- Majerowicz Zuzanna 2025, Tradycje kulturowe Chazów/Hazów w świetle badań, działań lokalnej społeczności i wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO, *Etnografia Polska*, t. 69, s. 165-182.
- Marcysiak Tomasz 2025, Kosznajderia – ślady pamięci i dziedzictwa kulturowego pogranicza, *Etnografia Polska*, t. 69, s. 125-142.
- Paprot-Wielopolska Aleksandra 2025, Podróże sentymentalne mennonitów i ich potomków na Żuławy jako przykład kształtowania pamięci o przodkach i ich dziedzictwie kulturowym, *Etnografia Polska*, t. 69, s. 143-164.
- Schreiber Hanna 2016, Niematerialne dziedzictwo kulturowe jako element soft power państw, *e-Politikon*, nr 18, s. 54-78.
- Smith Laura Jane 2006, *Uses of Heritage*, London, Routledge.

Dane Autorki:

dr Anna Szymoszyn

Instytut Archeologii i Etnologii PAN,

ul. Rubież 46, 61-612 Poznań

Email: a.szymoszyn@iaepan.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0014-8123>

